

EEN MILITAIRE ICONOGRAFIE VAN PRINS WILLEM IV

door Dr. F. C. Spits, Luitenant-Kolonel der Infanterie

Waarschijnlijk is geen der Oranje-vorsten een voor ons zo onbekende figuur als Prins Willem de Vierde.

Die onbekendheid vindt niet zijn oorzaak in het feit, dat hij een gesloten of moeilijk te benaderen natuur was. Integendeel, anders dan die andere Oranje, Prins Maurits, die een man van weinig woorden was, of de sombere en ongenaakbare Koning-Stadhouder, was Willem IV een hoffelijk en beminnelijk man, gemakkelijk in de omgang, goedhartig en goedgehumeurd en ofschoon hem zelfbewustheid niet vreemd was, vriendelijk en tegemoetkomend jegens ieder. Daarbij zijn allen, die hem kenden, het er over eens dat hij over een meer dan gewone bespraaktheid beschikte, zich gemakkelijk en vloeiend wist uit te drukken en bovendien ontwikkeld en belezen was (1).

Zijn talenkennis was ongemeen. Hij bezat een onfeilbaar geheugen, was snel en vaardig van begrip, had gevoel voor humor en was onderhoudend en geestig.

Maar al deze goede eigenschappen hadden hun tegenkant in een oppervlakkigheid, die even irriterend voor zijn vrienden was als ontmoedigend voor de lateren, die zijn correspondentie zouden lezen. In het bijzonder de brieven aan zijn moeder, Maria Louise, - hij schreef er enkele per week - zijn van een beuzelachtigheid, die zelfs voor die minder zakelijke tijd opmerkelijk moet zijn geweest.

Het is niet verwonderlijk dat een dergelijke aanleg, die zoveel belofde en die bij wat meer ernst tot grote dingen had kunnen leiden - de machtspositie waarin hij in latere jaren werd geplaatst bood er de gelegenheid toe -, maar die ten dele door eigen schuld zo weinig aan de verwachtingen heeft beantwoord, weinig positief is beoordeeld. Een voortreffelijk zoon en echtgenoot was hij zeker. De tussen hem en Anna gewisselde brieven zijn allercharmants. Daarentegen moeten ook zijn vrienden erkennen, dat zijn leiding geven aan de zaken van de tot verval geraakte Republiek een beschamend fiasco was. Tot zijn verontschuldiging mag echter worden aangevoerd, dat zijn tijdgenoten en latere beoordelaars te zeer het voorbeeld van de Koning-Stadhouder voor ogen stond, zoals de situatie van 1747 onwillekeurig met die van 1672 werd vergeleken.

Willem IV deelde het lot van Napoleon.III. Ook hij kon, hoeveel ook in hem te waarderen viel, bij zijn grote voorganger en naamgenoot niet in de schaduw staan en zou niet meer dan de parodie kunnen leveren van wat deze tot stand had gebracht (2).

Zeer uiteenlopend is het oordeel over de persoonlijke werkzaamheid van de Prins. Traag of lui was hij niet. Als wij op de omvang van zijn correspondentie zouden moeten afgaan en de uitvoerigheid, waarmee hij de onbelangrijkste zaken behandelt, zouden we hem zelfs een rusteloze bedrijvigheid niet mogen ontzeggen. Maar hier school juist zijn gebrek. Hij was een schrikbarend detaillist en kon niet tussen wat veel of weinig gewicht had onderscheiden. Daardoor, doordat hij zijn tijd met onbelangrijke dingen verdeed, kon hij van de ochtend tot de avond bezig zijn zonder dat er veel werk uit zijn handen kwam.

De Prinses heeft ongetwijfeld gelijk als zij na zijn verheffing - zijn beste jaren waren in gedwongen niets doen voorbij gegaan - klaagt

"que le Prince se perdoit le corps et renonçoit à tout plaisir pour se donner tout entier aux affaires depuis le matin jusqu'à diner, et depuis le diner jusqu'à onze heures du soir"

"... qu'il donnoit son tems aux affaires d'une manière, qui est sans exemple pour un Prince ..." (3).

Hier sprak de echtgenote, die hem adoreerde en geen kwaad van hem wilde horen. Anderen, ook zijn vrienden, die tot hun ergernis zagen hoe onbesluitvaardig hij was, hoe weinig doortastend en voortvarend en hoe zijn autoriteit er onder leed, waren minder scrupuleus in hun oordeel.

"De Prins", merkten zij op

"was schrikkelijk bagatellier en hielt altoos de menschen op met spreukjes en badinages, als men over saken dikwils kwam spreken. Sliiep meest s'avonts als men dagt dat hij werkte. s'Morgens lagte en badineerde met sijn kamerdiensers, liet oneyndig veel ongeteykent leggen, en dikwijls brieven van aengelegentheydt, soodat luy scheen en geensints bequaem tot soo grote post" (4).

Sommigen noemden hem ijdel (5), gevoelig voor kleine dingen (6), verzot op uiterlijk vertoon.

"Ebloui par l'éclat", aldus Chesterfield, "et les apparences, il ne s'attacha pas assez à la réalité. Il entreprit une chose impossible, de plaire à tout le monde; écoutant tous les conseils, il commença tout et ne finit rien" (7).

Aldus wordt ons de eerste Hollandse Stadhouders uit de Friese tak der Oranjes beschreven, een man, die door de vele défauts de ses qualités als leider van de Republiek op schromelijke wijze te kort schoot, maar die in minder verantwoordelijke functies het misschien voortreffelijk had gedaan.

Van het representatieve deel van zijn taak bijvoorbeeld, worden ons niet dan gunstige dingen verteld, ofschoon hij zijn uiterlijk niet mee had.

Het belangrijkste document omtrent zijn uiterlijke verschijning is de na zijn dood door Burmania vervaardigde *"ébauche du portrait de S.A.Se. Monseigneur le prince d'Orange"* (8), dat in druk is verschenen en waaruit vrijwel alle contemporaine geschiedschrijvers en biografen hebben geput zonder dat zij er veel aan hebben kunnen toevoegen. Voor ons doel is de volgende passage belangrijk:

"Guillaume Charles Henri Friso, Prince d'Orange étoit d'une taille au dessous de la moyenne, plustot gras que maigre, sa demarche et ses manieres étoient nobles. Il avoit les cheveux châtains. La Phisionomie belle et heureuse. De grands Yeux bleus, plein de feu. La forme de son visage régulière Avec un Air gracieux il avoit quelque chose d'imposant. Le Corps un peu panché du coté gauche".

Als wij de vurige blik, waarvan de lofredenaar spreekt, supprimeren - vrijwel alle portretten spreken dit tegen -, dan hebben we een tamelijk betrouwbare weergave van het voorkomen van de Prins.

Hij was klein van gestalte. Lord Hervey noemt hem *"almost a dwarf"* (9). Voorts was hij door een ongelukkige val in zijn jeugd, waarschijnlijk op zesjarige leeftijd, gebrekkig geworden, zoals Wagenaar (10) ons mededeelt:

"..., ter oorzaake dat de ruggegraaf naar de regterzyde ingekromd, en onder 't opperste des sleutelbeens benedenwaards geweeken was; ..."

Als gevolg er van had hij met kortademigheid te kampen, wat toenam, naarmate hij in latere jaren zwaarlijviger werd. Ofschoon hij dus, zoals de graaf van Welderen onthult, *"était bossu par devant et par derrière"* (11), of zoals een anoniem schrijver het welwillender uitdrukt, zijn lichaam zowel voorwaarts als achterwaarts wat uitgezet was (12), komt dit in de portretten slechts in een zekere gedrongenheid tot uiting. Om het gebrek te maskeren had de Prins echter de mode niet mee. De tijd der allonge-pruiken was voorbij en met de aan de militaire dracht ontleende *"justaucorps"* kreeg de kleding een geserreerder karakter.

Ondanks deze duidelijke mismaaktheid was de indruk, die de Prins op zijn omgeving maakte verre van afstotend. Zijn figuur was niet fraai; het gezicht niet markant; in de trekken lag geen wilskracht besloten. Maar doordat de uitdrukking innemend en vriendelijk was, zijn houding zelfbewust en zeker, en zijn manieren van takt en wellevendheid getuigden, wist hij niet alleen zichzelf, maar ook zijn omgeving te doen vergeten, dat hij niet bepaald een Adonis was.

Militaire kwaliteiten

Wat valt nu te zeggen omtrent 's Prinsen bemoeiing met de krijgsmacht? Oranje en de krijgsmacht; ze vormen in onze vaderlandse historie een ondeelbaar begrip. In het algemeen voelt het koningschap, uit het veldheerschap voortgekomen, zich met het leger ten nauwste verbonden. De Oranjes, ofschoon geen monarchen, namen, zoals uit een aantal aan hen toegekende attributen en vorstelijke prerogatieven blijkt, een bijva monarchale positie in. Ze waren als koningen in een Republiek. Daar komt bij, dat vele Oranjes een uitzonderlijk talent als legeraanvoerder en -organisator hebben ontplooid.

Prins Willem IV vormde er een uitzondering op. Uit wat wij omtrent zijn activiteiten en het oordeel van zijn tijdgenoten weten, maakte hij als legeroverste maar een pover figuur. Moeten wij zijn lofredenaars geloven, dan zou hij over uitnemende krijgskundige bekwaamheden hebben beschikt.

Zo Haverkamp:

"Bovenal strekte de zucht van Z.D.H. tot de Krygskunde. Zyn meeste uitspanningen met de jonge Edellieden, die met hem opwiesschen, bestonden in de oefeningen van den Wapenhandel, om als een Soldaat den Snaphaan te kunnen, voeren, en als een Veld-Oversten den Krygsman bevelen te geeven" (13).

Maar de hemel had hem tot een aards vredevorst verkoren, merkt een andere schrijver op:

"Want, niettegenstaande de kennisse in en lust tot alles wat den Oorlog aangong, gepaard met een weergaloze dapperheid, die bij deezen Prins gevonden wierd, zoo is Hem altoos de gelegenheid benomen om zulks werkstellig te maaken" (14).

Waarschijnlijk had de Prins ook zelf hier enigszins de hand in. Hij sloofde zich althans niet uit om militaire lauweren te vergaren. Tijdens de Oostenrijkse Successie-oorlog, houdt hij zich verre van het krijgsbedrijf. Tot schade van zijn reputatie!

Zijn tegenstanders maken er gebruik van en beweren *"qu'il voudra encore commander une armée du beau milieu de la Haye; ou faire une campagne de vieux Bois"* (15).

Als hij tenslotte toch in het leger verschijnt, is zijn optreden bepaald niet imponerend. Het was bedroevend hem *"in de armée te sien, omringt van alle vreemde generaals, als Oostenrijkers &tc., die met hem lagte en wijzig considereerde, omdat gene kennis van het metier hadde"* (16).

De bezadigde Wagenaar zal het wel bij het rechte eind hebben gehad:

"De zugt ten oorloge, die, in verscheiden' zyner Voorzaaten, uitstak, en niet altoos even heilzaam was voor den Staat, schynt hem luttel bezeten te hebben" (17).

ICONOGRAFIE

We doen nu enige gegevens volgen omtrent een tweetal afbeeldingen van de Prins, die naar de eisen van het statieportret de nadruk leggen op de hem in 1747 verleende ambten van kapitein- en admiraal-generaal. Beide zijn van Franse schilders, respectievelijk Aved en Fournier.

- I. *De Prins in harnas door Jacques André Joseph Aved, 1751; kniestuk, op de beide vleugels van het roer gesigneerd en gedateerd: links J. Aved, rechts P 1751, Mauritshuis, Cat. 1954, no. 461, doek 113 x 87,5 cm.*
HERKOMST: Oorspronkelijk bestemd voor de Trèveszaal. In 1806 voor de Nationale Konstgalerij aangekocht voor f 21, --.
Vanaf augustus 1821 in het Mauritshuis.
TENT.: L'art français et l'Europe aux XVIIme et XXVIIIme siècle, Orangerie des Tuileries, Paris, 1958, no. 2.
Je Maintiendrai, Delft, 1960, no. 181.
BIBLIOGRAFIE: Georges Wildenstein, Le Peintre Aved, sa vie et son oeuvre, Paris, 1922, Tome I, p. 77 - 83; tome II, p. 60 - 62.
Mr. A. Staring, Fransche Kunstenaars en hun Hollandsche modellen, 's- Gravenhage, 1947, p. 23, 24.

De ontstaansgeschiedenis van dit portret is uit gegevens der Franse archieven, die door Wildenstein, de biograaf van Aved, zijn meegedeeld, ons vrij nauwkeurig bekend. In de zomer van 1751 ontving de schilder opdracht tot vervaardiging van het portret. Op 4 september is hij echter nog in Parijs. Waarschijnlijk houdt dit verband met het feit dat de Prins op diezelfde dag in Aken arriveert om daar de baden te gebruiken. Op 10 oktober is deze in Den Haag terug. Aved kan dan - hij is intussen in Holland aangekomen - met zijn studies en schetsen beginnen. Lang krijgt hij er echter de tijd niet toe. Tamelijk onverwacht overlijdt de altijd ziekelijke Prins in de nacht van 21 op 22 oktober. Op 4 februari vindt de begrafenis plaats. Aved wacht deze plechtigheid niet af. De 8e januari 1751 bevindt hij zich weer in Parijs, waar hij het schilderij zal voltooiën. In zijn atelier is het enige tijd door liefhebbers te bewonderen. Het is dus onder wel zeer trieste omstandigheden, dat dit posthume portret van de Stadhouders is ontstaan na het ondergaan van de kuur, die aanvankelijk herstel van zijn gezondheid deed hopen. Het zou wel verwonderlijk zijn als Aved de slechte fysieke toestand van de Prins, die ook voor zijn nog vrij onverwachte heengaan vrijwel altijd patiënt was, in het officiële portret tot uitdrukking zou hebben gebracht. Toch zijn er aanwijzingen - de ongezonde zwelling van de lippen, de vreemde kleur van neus en mond, die als door koorts zijn ontstoken - dat Aved zich wellicht niet aan de suggestie van ziekte en dood heeft kunnen onttrekken en, waarheidsgetrouw als hij is, aan de al te duidelijke ziektesymptomen in het gelaat van de Prins niet heeft willen voorbijgaan.

Meer dan op andere portretten heeft de gelaatsuitdrukking iets lijdzaam. De blik is glazig. Zelfs de houding mist het solemnele dat aan een staatsieportret niet zou mogen ontbreken.

Van eminent vakmanschap getuigt de weergave van het harnas, de doorwerkte schildering van het glanzend metaal, dat met de bescheiden toetsen van het batist en zijde van halskraag, manchetten, sjerp en cordon een decoratief geheel vormt. Alles is minutieus en zorgvuldig gedaan met inachtneming van de geringste details.

Maar deze bijzonderheden werken niet storend. Ze doen geen afbreuk aan het totale effect, zoals de sierklinknagels op de ronde metalen plaat, waarop de ster van de Garter is aangebracht en die ieder op eigen wijze het licht weerkaatsen. Zo is bij alle uitwerking der details toch een portret ontstaan, dat klaar en overzichtelijk is en als geheel overtuigend werkt.

Tegen een sombere, grauwgrijze hemel met links een enkele tint blauwgrijs en rose, steekt scherp de gestalte van de Prins af, massief door het zware harnas, het grijsgepruikte hoofd bijna frontaal, waardoor de gedrongenheid van de hals nog wordt geaccentueerd, de rechterarm verkort, met het roer een vierhoek begrenzend, dat naar de achtergrond een opvarend smaldeel omlijst.

In het grijs, dat domineert, vormen het donkerblauwe ordelint, het donkere oranje van de sjerp, het kopergeel van Kuras en armstukken, het wit van de halsdoek en de enkele toetsen donker- en paarsrood in de "Ster van de Garter" en het leer van de degenband gedempte contrasten.

Een warme toon levert het incarnaat van handen en gezicht, dat echter de koloristische eenheid, die bereikt is, niet aantast.

Ongetwijfeld is deze afbeelding van de Prins het meest representatieve en iconografisch het meest bevredigende van alle bestaande portretten.

Het valt te betreuren dat het - in het depot van het Mauritshuis - een zo bescheiden plaats is toegekend.

II. *De Prins door Jean Fournier, 1752; kniestuk, rechts onder gesigneerd en gedateerd: J. Fournier, 1752, Stadhuis te Delft, deel uitmakende van een serie Oranje-portretten.*

TENT.: Oranje, tentoonstelling 1898, no. 779.

BIBLIOGRAFIE: Mr. A. Staring, Kunsthistorische Verkenningen, 's- Gravenhalte, 1948, p. 107.

De goedaardige, in de krijg onervaren Prins is hier voorgesteld als een robuust oorlogsman, de vuist *in* de zijde geplant, de houding uitdagend, de rechterhand breed rustend op de commandostaf, die met de uitgestrekte arm een toneel van militaire bedrijvigheid omsloten houdt: een groep cavaleristen, die een helling afdaald naar een terreininzinking, welke uitzicht geeft op een in de verte gelegen van fortifikaties voorziene stad.

Het gelaat van de Prins is agressiever dan op andere portretten. De blik is feller. De mond drukt stoere vastberadenheid uit.

Nergens is de gestalte van de Prins van een zo forse gedrongenheid, zo één met het monumentale harnas. Zelfs is het of de weerbarstige staartpruik meewerkt het martiale effect van de verschijning te vergroten.

Zonder dat het evenwicht er door wordt verbroken, is de figuur rechts in het vlak geplaatst, enigszins achteroverhellend naar de boom, die aan die zijde de afsluiting van het schilderij vormt. De donkerrode met hermelijn gevoerde mantel is over de rechterschouder gedrapeerd en wordt door de op de heup geplaatste linkerhand opgehouden.

Het coloriet is tamelijk licht en hier en daar, zoals in het blauw dat tussen zware wolken zichtbaar is, bepaald onnatuurlijk.

Het portret, na de dood van de Prins ontstaan, heeft iconografisch weinig waarde. Op 22 december 1752 werd aan de schilder oktrooi verleend het te laten graveren (18).

Archivalische en andere gegevens omtrent de dood van de Prins

In de zomer van 1751 is de gezondheid van de Prins zodanig achteruitgegaan, dat hij naar Aken gaat om er de baden te gebruiken. In een briefje d.d. 15 september 1751 aan Anna spreekt hij van

"mon visage tiré, ma couleur plombée et mes yeux rouges et Echauffé" (19).

De kuur doet hem goed. Op 27 september meldt hij:

"... le frotteur me frotte sur les differens articles des doigts c'est ainsi que Paep ici present et qui vous assure de sa Protection dit qu'on exprime en François de kneukels, que j'aurai les doigts d'une souplesse et d'une volubilité que vous en seras convaincue et stupefaite, j'en deviendrai adroit comme un singe" (20).

Begin oktober is hij in Den Haag terug. Hij schrijft vandaar aan de Prinses, d.d. 16 oktober 1751, in hetzelfde erbarmelijke Frans:

".. j'ai tout lieu de rendre graces a Dieu du succes de ma cure et mon sommeil est meilleur que depuis longtems" (21).

Dan echter begint hij te klagen "over pyn in den nek en omtrent de strot". Hij moet het bed houden. De koorts neemt toe. De pols wordt flauw en zwak. Wagenaar relateert het einde aldus:

"Wel haast, kwam 'er ligthoofdigheid en slaapzugt by, toevallen, waaraan de Prins, by de minste ziekte, onderhevig was. Doch de slaap duurde slegts eenige minuten. De toevallen namen, gelyk het gaat, by beurten aan en af".

(Tenslotte)

"veranderde alles ten ergste. De ligthoofdigheid en slaapzugt vermeerderden; de kragten namen af, van oogenblik tot oogenblik, en de Vorst gaf den geest, in de armen van den Baron van Grovestins, zynen Opper-Stalmeester, op Vrydag den twee-en-twintigsten van Wynmaand ... in den ouderdom van veertig jaaren en twee-en-vijftig dagen" (22).

Een weinig vleiende, voor de openbaarheid bepaalt niet bestemde schets van 's Prinsens karakter is ons nagelaten door de hertog van Brunswijk, die in een memorandum verslag doet van een gesprek, dat hij enige tijd na de dood van de Prins met diens schoonvader, Koning George II van Engeland, had:

"Après des compliments ∴ je lui dis ensuite, que je pouvais assurer S. M. que les affaires en général n'avaient rien perdu par la mort du prince d'Orange, qu'au contraire que les affaires allaient plutôt mieux, que S.A.R. (Prinses Anna) était fort laborieuse, qu'Elle expédiait plus d'affaires dans un jour que le Prince défunt n'en avait expédié en 15 jours, . . . "

"Le Roi repliqua là-dessus ... qu'il n'avait jamais considéré la mort du Prince pour une perte, que le Prince avait toujours été un sot, un homme sans caractère, aimant le faste, ne travaillant point" (23).

Overigens mag ter verontschuldiging van de geringe werklust van de Prins wel worden aangevoerd, dat zijn gezondheid uiterst wankel was en hij voortdurend met ziekte had te kampen. Na de sectie verbaasde men zich, dat hij zo lang nog had geleefd. Uit het rapport valt op te maken, dat de oorzaak van zijn dood een hersenbloeding was (24).

1. *"Memorien van Mr. Diederik van Bleyswijk"*, dd. Th. Jorissen, Utrecht, 1887, p. 208.
2. P. Geyl, *"Willem IV en Engeland"*, 's- Gravenhage, 1924, p. 218, n. 1.
3. *"Archives ou Correspondance Inédite de la Maison d'Orange-Nassau"*, IVième Série, I, Leiden, 1908, p. 300 en 301.
4. *"Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek"*, dd. F.J.L. Kramer, Amsterdam, 1901, I, p. 133.
5. *Sandwich in een schrijven aan Newcastle*, dd. 30 december 1747: *"De Prins heeft meer uiterlijk dan fonds"*. P. Geyl, a.w., p. 269.
6. *Idem*, dd. februari 1748, P. Geyl, a.w., p. 264.
7. Baron C.-F. Sirtéma de Grovestins, *"Mémoires et Souvenirs"*, III, Saint-Germain, 1868, p. 387.
8. Koninklijk Huisarchief, 301 C I. Arch. Prins Willem IV.
9. John, Lord Hervey, *"Memoirs of the Reign of George the Second"*, London, 1884, I, p. 239.
10. Wagenaar, *"Vaderlandsche Historie"*, Amsterdam, 1759, XX, p. 447.
11. Baron C.-F. Sirtéma de Grovestins, a.w., III, p. 371.
12. *"Het Leven van Zijne Doorluchtige Hoogheid Willem Karel Hendrik Friso"*, Amsterdam, I, p. 10.
13. J. Haverkamp, *"Het Leven van Prins Willem de Vierde"*, Amsterdam, z.j., p. 7.
14. C. v. L(aar), *"Het Leven van Willem den IV"*, 1752, II, p. 174, geciteerd door P. Geyl, *"Willem IV en Engeland"*, 's- Gravenhage, 1924, p. 281.
15. *"Briefwisseling en Aanteekeningen van Willem Bentinck"*, dd. C. Gerretson en P. Geyl, Utrecht, 1934, I, p. 437. 16. *"Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek"*, dd. F.J.L. Krämer, Amsterdam, 1901, I, p. 233.
17. *"Vaderlandsche Historie"*, Amsterdam, 1759, XX, p. 453.
18. Fr. D. O. Obreen, *"Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis"*, Rotterdam, 1888 - 1890, 7, p. 164.
19. Koninklijk Huisarchief, Arch. Prins Willem IV, no. 171 - 172B.
20. *Idem*.
21. *Idem*, no. 170 III.
22. *"Vaderlandsche Historie"*, Amsterdam, 1759, XX, p. 448
23. D. C. Nijhoff, *"De Hertog van Brunswijk"*, 's- Gravenhage, 1889, p. 216 e.v.
24. *"Het Leven van Willem den IV"*, Amsterdam, z.j., III, p. 198.